

Бочек Оксана Іванівна,
науковий співробітник ДНДІ
МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-3884-8897

ВИДИ НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ

У статті досліджено загальне поняття “насильство”, а також поняття сексуального насильства під час збройного конфлікту. Розкрито та проаналізовано проблеми жінок як вразливої категорії населення, а також розглянуто основні види гендерно обумовленого насильства в умовах збройного конфлікту. Наголошено, що застосування сексуального насильства в умовах конфлікту визнано, кодифіковано і переслідується в судовому порядку як одне з найсерйозніших порушень міжнародного права.

Ключові слова: насильство, збройний конфлікт, жінки, сексуальне насильство, гендерно-обумовлене насильство, непідконтрольні території.

Російська Федерація розпочала свої агресивні дії проти України в лютому 2014 року з анексії Кримського півострова та продовжила у квітні 2014 року зі створення незаконних збройних формувань на Сході України, що змусило українську правову систему розробляти нові механізми захисту основоположних прав людини та громадянина. 18 січня 2018 року Верховна Рада України прийняла Закон “Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях” [1], статтею 1 якого визнала окремі території Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими Російською Федерацією.

Серед найтяжчих злочинів, які посягають на права людини, їхнє життя та здоров'я, в зоні воєнного конфлікту після вбивств та катувань варто визначити злочини проти статевої свободи, статевої недоторканості, зокрема насильство щодо жінок.

Насильство щодо жінок виступає одним із головних порушень прав людини, причини якого пов'язані з нерівним розподілом ресурсів та повноважень між жінками та чоловіками. Крім безпосередньої шкоди для фізичного та психологічного здоров'я і добробуту постраждалих, насильство має вагомі суспільні наслідки, які вимірюються грошовими, трудовими та нематеріальними втратами, виявляються у формі поточних, довготривалих або відкладених ефектів.

У своїх роботах проблеми насильства над жінками з позиції соціології, історії, політології, психології та права досліджували такі науковці, як: О. Андрієнко, Д. Белинська, О. Бодальов, Г. Божович, Л. Виготський, С. Голод, Б. Гузик, Г. Дудова, Г. Кіреєв, І. Клименко, Л. Максименко, Л. Орбан-Лембрик, В. Столін, В. Черняхівська, Ю. Шведа, Д. Шелест та інші. Дослідження та аналіз такого

явища, як гендерно-обумовлене насильство у вітчизняній та зарубіжній літературі проводили Є. Бенковська, О. Джафарова, Л. Келлі, К. Левченко, У. Новаковська, Н. Матюхіна, Р. Мельник, С. Косенко, Л. Шевченко та інші. Проте у наукових роботах зазначених науковців відсутні дослідження насильства щодо жінок саме під час збройного конфлікту на території України.

Метою статті є дослідження видів насильства щодо жінок в умовах збройного конфлікту на Сході України, а також висвітлення правового аспекту захисту жінок від насильства.

Насильство є одним із проявів панування, влади однієї людини над іншою, а підставою можуть бути: а) патерналістська влада, влада батька, опікуна; б) влада закону і законних правителів; в) влада окупанта, завойовника. Так, І. Кант у “Критиці здатності судження” визначив, що “...сила називається владою, якщо вона може подолати опір того, що саме має силу” [2]. У такому контексті насильство – це такий примус і така шкода, які здійснюються всупереч волі тієї чи іншої людини, проти якої вони спрямовані.

“Насильство, – зазначив один з дослідників цієї проблеми Г. Кіреєв, – особливий тип відносин між людьми, що склався на базі протилежного ставлення до природних, об’єктивних умов їх існування ...насильство існує там, тоді і остільки, де, коли і скільки має місце привласнення, придушення, підпорядкування волі суб’єкта, панування над нею” [3].

Насамперед, представимо розуміння поняття насильства. Насильство є протиправною дією або бездіяльністю особи проти іншої особи з метою завдання шкоди фізичному, психічному, економічному, сексуальному благополуччю; це некорисливе агресивне діяння проти іншої людини, що вчиняється через особисту мотивацію на побутовому, конфліктному або дозвіллевому підґрунті [4].

Відповідно до статті 1 Закону України “Про запобігання та протидію домашньому насильству” основними видами насильства є:

1) домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім’ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім’єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь;

2) економічне насильство – форма домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг із лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру;

3) психологічне насильство – форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у

постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи;

4) сексуальне насильство – форма домашнього насильства, що включає будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності;

5) фізичне насильство – форма домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру [5].

Організація Об'єднаних Націй визначає насильство по відношенню до жінок як будь-який акт насильства, здійснений за статевою ознакою, який спричиняє або може спричинити фізичну, сексуальну, психологічну шкоду або страждання жінкам, включаючи погрози здійснення таких актів, примушення або свавільне позбавлення волі як у громадському, так і в особистому житті.

Якщо розглядати насильство під час збройних конфліктів, то найбільший парадокс полягає у тому, що участь у них переважно беруть чоловіки, а найбільше потерпають жінки та діти. Під час збройного конфлікту жінки є уразливими до різних форм фізичного, емоційного і сексуального насильства і, як правило, часто є легкою мішенню для протидіючих сил.

Під час усіх без виключення збройних конфліктів трапляється неймовірна кількість випадків сексуальної експлуатації та сексуального насильства, примусової проституції та зґвалтування.

У 1975–1979 роках у Камбоджі, коли червоні кхмери практично знищили 2 мільйони власного населення, звірства, вчинені щодо жінок і дітей, на сексуальному ґрунті, не вкладаються в голову. У 1994 році, в Руанді, під час геноциду тутсі, було знищено майже 1 мільйон людей, при цьому скалічених і зґвалтованих жінок – десятки тисяч. У 1991–2001 роках, під час югославських воєн, де загинуло близько 100 тисяч людей, було зафіксовано сотні випадків сексуальних злочинів [6].

Завдяки тому, що після війни в Боснії саме боснійські жінки почали говорити про сексуальне насильство, ми сьогодні маємо міжнародне законодавство, яке визначає, чим насправді є зґвалтування під час збройних конфліктів. Воно визнане злочином проти людяності та розглядається як спосіб катувань.

Під сексуальним насильством, пов'язаним із конфліктом, часто мають на увазі зґвалтування жінок і дівчат у воєнний час. Проте, як визначено в Римському статуті міжнародного кримінального суду, це багатогранне явище і разом із гвалтуванням охоплює сексуальне рабство, примус до проституції, примусову вагітність, примусові аборти, насильницьку стерилізацію, примусовий шлюб і будь-які інші форми сексуального насильства подібної тяжкості. [7] Хоча жінки

і дівчата справді стають головними мішенями сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, воно також стратегічно застосовується і проти чоловіків і хлопців, часто з метою знищення цілих громад через руйнування соціальної тканини. Таким чином, більш доцільним є використання терміна “гендерно-обумовлене насильство”.

Гендерно-обумовлене насильство визначається як катування, заподіяння каліцтва, нелюдської поведінки, убивств, переслідування, замаху на людську гідність. Такий вид насильства також трактується як засіб політичного залякування та військової тактики сторін конфлікту і відрізняється від будь-якої форми насильства не безпосередньо дією (наприклад, убивство, згвалтування, ушкодження), а тим, що такі дії зумовлені гендером.

Особливу увагу варто приділити такій проблемі, як насильство жінок у незаконних місцях позбавлення волі на непідконтрольних територіях Донецької та Луганської областей. Як свідчать численні дослідження громадських організацій та міжнародні спостерігачі, саме в незаконних місцях несвободи гендерно-обумовлене насильство, а особливо сексуальне насильство стало найбільш поширеним. Здебільшого вони створювалися у місцях, що не пристосовані для тривалого тримання людей у неволі. Як правило, це підвальні та господарські приміщення, бомбосховища, гаражі, ями, каналізаційні колектори тощо. Частина таких місць несвободи були організовані в ізоляторах тимчасового тримання у захоплених приміщеннях міських та районних відділів МВС, приміщеннях СБУ, органів прокуратури в Донецькій та Луганських областях.

Затримані жінки не мали жодного доступу до адвокатів, не мали можливості повідомити про себе та про своє становище рідним чи близьким, вони були позбавленні медичної допомоги, жодна організація не мала доступу до нагляду за умовами тримання. У більшості із задокументованих місць несвободи грубо порушувалися базові права людини. Тут масово застосовувалося гендерно-обумовлене насильство, зокрема сексуальне насильство.

Основні види гендерно-обумовленого насильства у незаконних місцях несвободи:

- катування (гвалтування; каліцтво статевих органів, анального отвору з використанням електричного струму через підведення проводів до статевих органів, удари по статевих органах, задування монтажною піни в анальний отвір; кастрація);
- жорстоке поводження чи покарання (побиття вагітної; примус до статевого контакту проти волі особи);
- поводження чи покарання особи, що принижує гідність (перевдягання чоловіків у жіночий одяг; обшук особами протилежної статі; сексуальне домагання; примусове оголення; неналежні умови з відсутністю санітарних умов для жінок, зокрема для вагітних жінок; спільне поміщення на тривалий термін жінок і чоловіків, які представляють різні боки конфлікту; ненадання доступу до малолітніх дітей, у т.ч. дітей грудного віку) [8].

Але це не повний список гендерно-обумовленого насильства, який застосовують до затриманих у місцях несвободи, до того ж такі види знущання застосовують не лише в місцях незаконного позбавлення волі на Сході України.

В інтерв'ю з особами, які перебували в незаконних місцях несвободи, виявлено випадки утримання вагітних жінок, випадки утримання жінок, які повідомляли про перебування вдома малолітніх дітей без нагляду, а також випадок про утримання жінки з дитиною.

Повертаючись до одного з видів насильства, зокрема сексуального насильства в умовах збройного конфлікту, варто зазначити, що воно визнано, кодифіковано і переслідується в судовому порядку як одне з найсерйозніших порушень міжнародного права. Міжнародним гуманітарним правом і міжнародним правом захисту прав людини, а найголовніше – міжнародним кримінальним правом такого роду злочиння визначені як військовий злочин, злочин проти людяності, а в певних випадках – як елемент злочину геноциду (Римський статут міжнародного кримінального суду) [7].

Важливою подією у боротьбі з насильством в Україні стало затвердження Кабінетом Міністрів України ще у 2016 році Національного плану дій щодо виконання резолюції Ради безпеки ООН 1325 “Жінки, мир, безпека” на період до 2020 року. Зазначений план дій покликаний сприяти стабільному миру, розв'язанню конфліктів, активізації участі жінок у миротворчих процесах, забезпеченню захисту жінок та дівчат, які постраждали внаслідок збройного конфлікту, а також запобіганню та протидії гендерно-обумовленому насильству [9].

Правовий аспект соціального захисту жінок розглядається також у таких міжнародних документах, які регулюють дотримання основоположних прав людини та недопущення насильства за гендерною ознакою, як Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та Протоколи до неї, а також Європейська соціальна хартія 1961 року, Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми 2005 року, та Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства 2007 року.

7 квітня 2011 року Комітет міністрів Ради Європи прийняв Конвенцію про попередження і припинення насильства щодо жінок і побутового насильства. Оскільки вона була прийнята в Стамбулі, її часто називають “Стамбульською конвенцією”. Конвенція набула чинності 1 серпня 2014 року. Стамбульська конвенція містить докладні, комплексні та юридично обов'язкові стандарти для державних заходів щодо викоренення насильства над жінками. Відповідно до Конвенції держави мають забезпечити доступ жертв до відповідних послуг підтримки для полегшення їх відновлення після пережитого насильства, що передбачає надання медичних послуг і підтримку соціальних служб, які мають у своєму розпорядженні достатні ресурси і укомплектовані професіоналами, підготовленими для надання допомоги жертвам. Держави мають забезпечувати отримання жертвами належної і своєчасної інформації про наявні служби підтримки і правові заходи. Однак, варто зауважити, що Україна підписала документ, проте досі його не ратифікувала, а діяти конвенція починає після ратифікації державою та внесення відповідних змін у національне законодавство.

До початку конфлікту в Україні повідомлення про випадки сексуального та гендерно-обумовленого насильства були неповними через низку причин, таких як: стигма та культура мовчання; недосконала нормативно-правова база щодо реагування на сексуальне та гендерно-обумовлене насильство; обмежений доступ

жертв до правосуддя та спроможність органів влади розслідувати злочини, переслідувати та притягати до відповідальності кривдників; порушені механізми перенаправлення, включаючи обмежені послуги медичної та психосоціальної підтримки для жертв та потерпілих.

Коли розпочався конфлікт, ці проблеми стали більш очевидними. Наприклад, прогалини в законодавстві, зокрема відсутність чітких визначень, низька спроможність правоохоронних органів документувати та розслідувати випадки сексуального насильства, обмежені послуги судово-медичної експертизи впливають на майбутнє можливе кримінальне переслідування за вчинення злочинів насильства, пов'язаного з конфліктом. Крім того, взаємозамінне вживання термінів (сексуальне насильство пов'язане з конфліктом, гендерно-обумовлене насильство та насильство в сім'ї) Урядом України, ЗМІ, посилює плутанину та навіть більше ускладнює визначення поширеності та масштабу насильства, пов'язаного з конфліктом на Сході України.

Збройний конфлікт на Сході України значно вплинув на надання послуг, зокрема, які забезпечують отримання жертвами насильства швидкого та належного доступу до медичної та психологічної допомоги, ефективних засобів правового захисту, а саме гендерно-чутливу реабілітацію, реституцію, відшкодування, задоволення потреб та гарантії не повторення.

Однак, незважаючи на ці недоліки, за останні кілька років було зроблено серйозні кроки щодо протидії насильству. Зокрема: прийняття національних програм і стратегій, проведення масштабних досліджень ситуації щодо насильства на сході України, розроблено і впроваджено в закладах освіти різні моделі профілактики насильства і реагування на його випадки, методичні посібники, інформаційні матеріали тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18 січня 2018 року № 2268-VIII. Відомості Верховної Ради. 2018. № 10. Ст. 54.
2. Кант И. Критика способности суждения. М.: Искусство, 1994. 367 с.
3. Киреев Г.Н. Сущность насилия. М.: Прометей, 1990. 108 с.
4. Шиделко А.В. Психологічні детермінанти домашнього насильства над жінками. URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v11/i17/20.pdf> (дата звернення: 05.03.2020).
5. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2018. № 5. Ст. 35.
6. Про сексуальне насильство в умовах конфліктів. URL: https://zik.ua/news/2018/06/19/pro_seksualne_nasylstvo_v_umovah_konfliktiv_1349301 (дата звернення: 05.03.2020).
7. Римський статут міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 05.03.2020).
8. Альохін А., Кириченко С., Кориневич А. та ін. Війна без правил: гендерно-обумовлене насильство, пов'язане зі збройним конфліктом на сході України / за заг. ред. В. Щербаченка, Г. Янової. ГО "Східноукраїнський центр громадських ініціатив". К., 2017. 216 с.
9. Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 "Жінки, мир, безпеки" на період до 2020 року від 24 лютого 2016 р. № 113-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-2016-%D1%80> (дата звернення: 05.03.2020).

REFERENCES

1. Pro osoblyvosti derzhavnoi polityky iz zabezpechennia derzhavnogo suverenitetu Ukrainy na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh u Donetskii ta Luhanskii oblastiakh. "On the peculiarities of

© Bochek Oksana, 2020

the state policy to ensure the state sovereignty of Ukraine in the temporarily occupied territories in Donetsk and Luhansk regions”: Law of Ukraine of January 18, 2018 № 2268-VIII. Vidomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine. No. 10. Art. 54. [in Ukrainian].

2. *Kant I.* (1994). Krytyka sposobnosti suzhdeniia. “Criticism of judgment ability”. M.: Iskustvo. 367 p. [in Russian].

3. *Kirielev H.N.* (1990). Sushchnost nasiliia. M.: Prometei. 108 p. [in Russian].

4. *Shydelko A.V.* Psykholohichni determinanty domashnoho nasylstva nad zhinkamy. “Psychological determinants of domestic violence against women”. URL: <http://www.appsychology.org.ua/data/jrn/v11/i17/20.pdf> (date of application: 05.03.2020) [in Ukrainian].

5. Pro zapobihannia ta protydiu domashnomu nasylstvu. “On prevention and counteraction to domestic violence: Law of Ukraine of December 7, 2017 № 2229-VIII.” Vidomosti of the Verkhovna Rada (VVR). 2018. No. 5. Art. 35 [in Ukrainian].

6. Pro seksualne nasylstvo v umovakh konfliktiv. “On sexual violence in conflict situations”. URL: https://zik.ua/news/2018/06/19/pro_seksualne_nasylstvo_v_umovah_konfliktiv_1349301 (date of application: 20.03.2020) [in Ukrainian].

7. Rymnyi statut mizhnarodnoho kryminalnoho sudu vid 17 lypnia 1998 roku. “Rome Statute of the International Criminal Court of 17 July 1998”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (date of application: 05.03.2020) [in Ukrainian].

8. *A. Aliokhin, S. Kyrychenko, A. Korynevych* (2017). Viina bez pravyl: henderno-obumovlene nasylstvo, poviazane zi zbroinym konfliktom na skhodi Ukrainy. “War without rules: gender-based violence related to the armed conflict in eastern Ukraine / for general. ed. V. Shcherbachenko, H. Yanova. NGO “Eastern Ukrainian Center for Public Initiatives”. K. 216 p. [in Ukrainian].

9. Pro zatverdzhennia Natsionalnoho planu dii z vykonannia rezoliutsii Rady Bezpeky OON 1325 “Zhinky, myr, bezpeky”. “On approval of the National Action Plan for the implementation of UN Security Council Resolution 1325 “Women, Peace, Security” for the period up to 2020 of February 24, 2016 № 113-r”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-2016-%D1%80> (date of application: 05.03.2020) [in Ukrainian].

UDC 343.541-055.2(477)

Bochek Oksana,
Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0002-3884-8897

TYPES OF VIOLENCE COMMITTED AGAINST WOMEN UNDER THE CONDITIONS OF ARMED CONFLICT IN EASTERN UKRAINE

The article explores the general concept of “violence”, as well as the concept of sexual violence during armed conflict. The problems of women as a vulnerable population category are revealed and analyzed, and the main types of gender-based violence in armed conflict are examined. It is emphasized that the use of sexual violence in conflict is recognized, codified and prosecuted as one of the most serious violations of international law. International humanitarian law and international human rights law, and most importantly international criminal law, define such crimes as a war crime, a crime against humanity, and in some cases as an integral part of the crime of genocide. Even before the conflict, gender-based violence was infrequently reported due to the existence of stigma and a culture of silence, imperfect response mechanisms, a failed legal system, and a limited number of medical and psychological care services. Women tend to turn to law enforcement only when violence is life-threatening.

© Bochek Oksana, 2020

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2020.2\(48\).18](https://doi.org/10.36486/np.2020.2(48).18)

Issue 2(48) 2020

<http://naukaipravoohorona.com/>

Considerable emphasis has been placed on such a problem as gender-based violence in illegal detention facilities in the uncontrolled territories of Donetsk and Luhansk regions. The detainees did not have any access to lawyers, had no opportunity to report about themselves and their situation to relatives or friends, they were deprived of medical care, and no organization had access to supervision of detention conditions. Basic human rights were grossly violated in most of the documented places of detention.

The conflict significantly affected the provision of services. There is still no comprehensive program for ensuring that all victims receive prompt and adequate access to medical and psychological care, effective remedies, including gender-sensitive rehabilitation, restitution, reimbursement, satisfaction of needs, and guarantees of non-recurrence.

Keywords: violence, armed conflict, women, sexual violence, gender-based violence, uncontrolled territories.

Отримано 11.06.2020